

**Smrt a zmrtychvstání národa.
Sen o Slavíně v české literatuře a kultuře**

Nekula, Marek
brožovaná, 594 str., 1. vydání
vydáno: leden 2017
ISBN 9788024631851
doporučená cena: 460 Kč

Slavín, nebo Čechýn?

Byl Slavín kulturním překladem Walhally, síně slávy velkých mužů německého jazyka? Profesor Marek Nekula analyzuje evropské a české národní svatyně a dobový národní diskurz 19. století v monografii *Smrt a zmrtychvstání národa*.

TEXT **Kamila Špinarová** FOTO **René Volfík**

Nedávno vám vyšla nová monografie *Smrt a zmrtychvstání národa*. V době vzrůstajícího nacionalismu opět aktuální téma.

V knize jde o národní obrození, respektive o formování moderního českého národa v dlouhém 19. století, tedy o konstrukci, vyjednávání a prosazování etnické představy národa na úkor jiných představ velké sociální skupiny. V primordiálním vyprávění byl národ podél prázdné kategorie jazyka promítnut do minulosti s cílem legitimizovat politický projekt etnického národa. Části

veřejnosti přitom vůči myšlence etnického národa zůstaly ambivalentní, resp. se vůči ní aktivně vymezovaly.

Významnou roli v procesu re/konstrukce etnického národa měl christologický narativ smrti a zmrtychvstání, který s odkazem na jazyk a písemnictví v něm vzniklé pro národní potřeby zformulovala rodící se literární historiografie. Nejde však jen o tento narativ, ale také o jeho konkretizaci ve shromáždění veřejnosti při takzvaných národních pohřbech, zosobnění v kultu mrtvých i jeho veřejnou reprezentaci v pomníčích

Pohřební kultury při hledání smyslu zrození a smrti přerůstají v kultury náboženské, které nabízejí odpovědi na otázku po jejich smyslu. Jde tedy spíše o tu odpověď na smrt – o věčnost, nesmrtelnost, zmrtychvstání, obnovovací a kontinuální rituály – než o samu smrt.

a národních pantheonů, z nichž nejznámější je dnes asi Slavín na Vyšehradě. Obdobné procesy konstrukce a vyjednávání národa ovšem probíhaly i jinde. Na to se v německém vydání knihy vycházející pod titulem *Tod und Auferstehung einer Nation* naráží slůvkem „einer“.

Co vás přivedlo k tomuto tématu?

Možná vás to překvapí, ale vlastně jazykověda. To je můj akademický domov. V době studia, v jehož rámci jsme se v 80. letech 20. století soustředili na jazykový systém, jsem sice dost dobře nechápal, jak mohl jazyk v 19. století probouzet takové emoce a být v samém středu společenského dění, v 90. letech se ale člověku otevřely i jiné horizonty spojené s otázkami jazykového plánování a jazykové politiky, funkcionalizace jazyka ve společnosti a vztahu jazyka a moci, diskurzu a jeho kontroly volbou jazyka a jeho kategorií, formování našich představ o světě jazykem a vyjednávání významů slov a promluv.

Když jsem pak v Německu začal přednášet i českou kulturu, vydal jsem se tímto směrem důsledněji. K pomníkům mě přivedly přednášky pro studenty. Vizualní jazyk a příběhy pomníků byly totiž pro německé studenty sdělné ještě předtím, než s nimi bylo možno číst a interpretovat texty. Nápad na tuto knihu se pak zrodil při psaní studie o Hankově pohřbu. Spolek českých spisovatelů Svatobor založený o rok později, tedy v roce 1862, si nekladl za cíl jen péči o památku českých spisovatelů, ale vůbec o paměť českého národa. V 19. století hrál významnou roli při ikonografické proměně veřejného prostoru Prahy, která se stala vzorem i pro jiné aktéry a modelem pro jiná česká města.

Je české pojetí Slavína specifické?

Svého času proslulý a dnes pozapomenutý český Slavín v Tupadlech u Mělníka je do jisté míry možno chápat jako kulturní překlad Walhally, síně slávy velkých mužů německého jazyka a národa, který dal vybudovat Ludvík I. Bavorský u Donaustaufu poblíž Řezna. Její název vznikl na návrh německého historika Johannese von Müllera přenesením označení germánského mytologického prostoru, v němž padlí bojovníci nacházeli věčný odpočinek v přítomnosti valkýr a boha Odina. Německá síň slávy se tak i označením lišila od pařížského Pantheonu, v němž velké muže primárně spojovala vlast.

Svým etnonacionálním programem Walhalla v českých zemích vzbudila takový dojem, že František Palacký či Karel Havlíček Borovský zamýšlenou českou síň

slávy označovali jako „českou valhalu“. Nakonec se ale ujal název Slavín. Česká specifická se pak podle mě zračí právě v pojmenování Slavín, v jeho víceznačnosti. Zmiňovaný Slavín u Mělníka byl vlastně jen obecnou zemskou „síní slávy“ (Ruhmeshalle), nikoli síní slávy etnickou jako Walhalla.

Až později se význam Slavína posunul k významu „síně slovanské (české) slávy“, respektive „místo setkání s bohyní Slávou“, jak to známe z Kollárovy Slávy dcery. V ní se ovšem místo o Slavínu mluví o Nebeslávsku, které navíc reprezentuje nejen Čechy, ale veškeré Slovanstvo. Specifická českých pantheonů tak podle mne spočívá v tom, že se v nich nevyjednává jen obsah, tedy výběr osobností, které je zabydlují, ale i dosah neboli samotná kritéria jejich výběru, a že jazykově hybridní pantheon ustupují jednojazyčným pantheonům etnonacionálním.

Proč podle vás byla otázka národní identity tak úzce spjata se smrtí?

Se smrtí jako extrémní situací se v nějaké podobě vyrovnává každá kultura – starověká, křesťanská i národní. Podle antropologie se kultura rodí ze smrti či vědomí smrtelnosti, jež je antropologickou univerzálií. Pohřební kultury při hledání smyslu zrození a smrti přerůstají v kultury náboženské, které nabízejí odpovědi na otázku po jejich smyslu. Jde tedy spíše o tu odpověď na smrt – o věčnost, nesmrtelnost, zmrtychvstání, obnovovací a kontinuální rituály – než o samu smrt.

Podle Benedicta Andersona hraje při formování národa klíčovou roli heroická oběť za národ, jež dává smysl smrti jednotlivce a která společenství „pozůstalých“ emocionálně mobilizuje, stmeluje, zavazuje, obnovuje. Anderson obrací pozornost k hrobu Neznámého vojína, já se ve své knize věnuji takzvaným národním pohřbům. Pohřby markýze Mirabeaua, admirála Nelsona nebo Karla Havlíčka Borovského byly pro účastníky, diváky a tiskem nebo dopisy informované čtenáře jednak prostředkem sebeuvědomění veřejnosti jako národa, jednak prostředkem demonstrace nesmrtelnosti národních ideálů, s nimiž nebo pro něž uvedené osobnosti, jejichž smrt veřejnost mobilizovala a svedla dohromady, zemřely.

I v narativu smrti a zmrtychvstání jazyka, národa a jeho písemnictví, který se evokuje a konkretizuje v pohřbech jeho nositelů, je ale podle mě dobře vidět, že jde spíše o to zmrtychvstání než o smrt. Vědomí úpadku českého jazyka a písemnictví se objevuje už →

v náčrtu jejich dějin z pera Josefa Dobrovského, ale až Josef Jungmann a okruh jeho současníků z něho udělali národní agendu svým úsilím o obnovu jazyka a národa prostřednictvím obnovy jeho písemnictví.

Je zde nějaká podobnost s náboženstvím, nebo jde o čistě sekulární koncept? Nemůžeme snahy o oživení národa za pomoci zbožštění jeho hrdinů chápat jako snahu o vymezení se vůči tehdy majoritnímu křesťanství?

Pokud jde o vztah náboženství a nacionalismu, jsou na to různé odpovědi. Pro Anthonyho Smithe je mezi náboženstvím a nacionalismem analogie, oba přístupy totiž slouží integraci společnosti. Ve starším bádání se proto někdy nacionalismus chápe jako „náhradní“ náboženství. V pařížském chrámu sv. Jenovéfy přestaveném v národní Panthéon je při zachování vnějších výrazových forem náboženský kult nahrazen ateistickým kultem národním. Univerzální náboženství se tak jeví jako protipól partikulárního nacionalismu.

Novější bádání si naproti tomu spíše všímá, kde se náboženské a národní protíná. Konfesijní příslušnost oslabuje národnostní polaritu. Tara Zahraová například ukazuje, že nábožensky orientované skupiny jsou národně indiferentnější než ti, kdo jsou bez vyznání. Martin Schulze Wessel na druhé straně připomíná také symbiotické prolnutí národního a náboženského, jak to můžeme pozorovat i v christologickém narativu smrti a zmrtvýchvstání národa, který národům propůjčuje smysl a legitimitu. Také v českých národních pohřbech se prolíná národní a konfesijní: Slavín na Vyšehradě byl původně vybudován jako „český křesťanský pantheon“.

Pokud jde o funkci oběti v kultu mrtvých, ale i o mýtus probuzení, vykoupení či teleologické představy času, jsou si náboženství a nacionalismus svým jazykem a jeho sémantikou, jak to ukazují i Aleida Assmannová nebo – pro druhou generaci nacionalismu – Benedict Anderson, nápadně blízké. Náboženskou metaforiku prolnutou do národního jazyka analyzuje lingvistka Jana Marková, jejíž německá monografie vznikala paralelně s mou knihou.

Máme v 21. století také něco, co obdobným způsobem upevňuje národní identitu? Přejde podle vás ještě někdy řada na oživení kultu mrtvých? Své narativy a jejich symbolické personifikace samozřejmě má i 20. století. Ve vztahu k nim se pak formuje i příslušné jazykové, znakové společenství, a to nejen tehdy, když se k nim hlásí, ale i když je odmítá, respekt-

tive když je s ohledem na generační výměnu znovu nově vytváří a jinak vypráví a hodnotí.

Společným repertoárem narativů personifikovaných v osobnostech vnímaných jako pozitivní nebo negativní vzory se zmíněné znakové společenství vymezuje vůči jiným znakovým společenstvím, a upevňuje tak svou sebereflexi a identitu. Masaryk, Beneš, Hácha, Gottwald, Dubček, Palach či Havel jsou nejen pozoruhodné osobnosti, ale také obecně známé symboly určité politické epochy, v nichž krystalizuje pro různé sociální skupiny někdy rozporuplná retrospektivní reflexe minulosti, která má význam i pro přítomnost. Soucitu i solidaritě se těší jak oběti anonymní, tak personifikovatelné, jako jsou Jan Opletal, Jan Palach nebo Jan Patočka, jiné – jako Julius Fučík – se dostávají na periferii. Jsou tu ovšem i vzory, které tzv. národní identitu překračují.

Podílel jste se na českém vydání Díla Franze Kafky, dále pak na edicích Demla, Karáska ze Lvovic a jiných. Obohatila práce na textech takto významných autorů také váš osobní pohled na svět?

Jiří Karásek ze Lvovic a další dekadenti byla moje gymnaziální četba. To asi patří k věku. Edicí dopisů a textů Jakuba Demla jsem chtěl zpřístupnit rukopisy, které jsem zdědil po svém kmotrovi. Ty jsou dnes uloženy ve zvláštním fondu v Moravském zemském muzeu.

Franz Kafka je ale asi celoživotní výzva i proto, že otvírá bezpočet diskurzů a možných přístupů. Když už mluvíme o velkých autorech, mohl bych přidat i Ludwiga Wittgensteina a Thomase Bernharda, které jsem svého času překládal a o nichž jsem také psal. Velký autor otvírá velké otázky, v tom je to obohacení. Zda mě tím ovlivnili, nedovedu říct. Ale určitě mě na nich láká, že nebyli prostřední.

Jste autorem také sbírky povídek Pellicova 47 a novely Otec. Snažíte se svým dílem navázat na nějaký literární vzor?

Spíš pozoruji, ale je to trochu v čase minulém. Mám sice v šuplíku román Cesta domů věnovaný Kateřině Smetanové a jejím pobytu v Göteborgu, který vznikl jako vedlejší produkt studie o jazycích Bedřicha Smetany napsané s Lucií Rychnovskou, a v hlavě mám náměty na dvě další knihy, ale popravdě řečeno na to pro odbornou práci a především organizační věci spojené s univerzitou a vědou není čas ani soustředění. Je to trochu škoda, protože jazyk literatury a vědy je sice dost různý, ale to nevylučuje, že jedno může obohacovat druhé.

Působíte převážně na německých univerzitách, uvažujete někdy o návratu do České republiky?

Když jsem začal působit v Německu, dostával jsem tuto otázku dost často. Teď už skoro dvacet let přednáším v Rezně a Pasově. Předtím jsem deset let učil na Karlově a Masarykově univerzitě. Rád na to vzpomínám a vždycky se tam rád vracím. Je to můj domov, se kterým jsem odborně i osobně srostlý.

V České republice spolupracujete s Univerzitou Karlovou, konkrétně s FSV UK a s Centrem Kurta Krolopa při FF UK.

S Centrem Kurta Krolopa založeným v roce 2015 mě

pojila a vnitřně dál pojí osoba zesnulého Kurta Krolopa, který pro mě hodně znamenal. Když jsem počátkem 90. let vyjel z Prahy na studijní pobyt v Berlíně, kde jsem později promoval na Freie Universität Berlin, nechal mě u sebe bydlet, svedl mě dohromady s Hansem-Gerdem Kochem, pro kterého jsem překládal a komentoval Kafkovy české texty pro německé kritické vydání jeho dopisů. Ta práce se nakonec rozrostla v monografii o jazycích Franze Kafky a projekt Nadace Fritze Thyssena, jež pak financovala několik dnes už ukončených disertačních projektů ke Kafkovi.

V roce 2010 se v Praze konala konference Kafka und Prag, organizovaná na počest Kurta Krolopa. Vyšel k ní i sborník. Moje spolupráce s centrem se ubírá dál tímto směrem. Na sympoziu konaném při založení centra jsem měl přednášku o Franzi Kafkovi a Jiřím Weilovi, vloni jsem se zúčastnil konference Franz Kafka im interkulturellen Kontext, kterou centrum pořádalo, přispěl jsem do příručky Handbuch der deutschen Literatur Prags und der Böhmischen Länder, kterou spolu s dalšími vydává Manfred Weinberg, v červnu se rozbílá společný projekt, který koordinuje moje pracoviště a v němž nás spojuje zájem o literaturu a paměť. Já ovšem na UK neméně intenzivně spolupracuji i se sociolingvistickou skupinou kolem Jiřího Nekvapila a na Masarykově univerzitě mj. s Petrem Karlíkem, který vedl projekt Nový encyklopedický slovník češtiny, na jehož vzniku se podíleli bohemisté z celé ČR, Evropy i USA.

Stál jste u zrodu bakalářského programu Česko-německá studia, který sdílí FSV UK s Univerzitou v Řeznu. Jaký je smysl binacionálních studií?

Ten program je inspirován obdobnými studijními programy, jaké romanistika v Řezně provozuje s partnerskými univerzitami ve Francii, Španělsku a Itálii. Úspěch Česko-německých studií vedl řezenskou slavistiku k tomu, že rozběhla Polsko-německá a Rusko-německá studia. Úspěch – řekl bych – spočívá v tom, že tento program, který v interdisciplinárním přesahu spojuje kulturní a sociální vědy, dává svým studentům všeobecnou orientaci i prostor pro vlastní specializaci například na politologii nebo vědy o kultuře s příslušným areálním zaměřením. Naši absolventi zdárně přecházejí do magisterských programů podle své specializace, nacházejí uplatnění v praxi. To je pro mě měřítko úspěchu. Pro studijní program jsme našli podporu Německé akademické výměnné služby (DAAD) a Česko-německého fondu budoucnosti.

Studium je možné zahájit v Řezně nebo v Praze, druhý ročník tráví němečtí studenti v Praze, čeští studenti přicházejí do Německa ve třetím ročníku. Smyslem binacionálního studijního oboru ovšem není jen pobyt v druhé zemi či osvojení jazyka a odborných znalostí k danému oboru a areálu, eventuálně schopnosti jejich aplikace, ale také interakce mezi studenty a praxe vztahovaná k oboru, která jim pomáhá najít jejich individuální cestu.

Franz Kafka je ale asi celoživotní výzva i proto, že otvírá bezpočet diskurzů a možných přístupů. Když už mluvíme o velkých autorech, mohl bych přidat i Ludwiga Wittgensteina a Thomase Bernharda, které jsem svého času překládal a o nichž jsem také psal.